

УДК 631.11:338.432

С. Р. Добровольська,
здобувач, Львівський національний аграрний університет, м. Львів

ФОРМУВАННЯ СОЦІОЕКОНОМІЧНОЇ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ЯК ОСНОВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ГАЛУЗЕВОЇ СТРУКТУРИ ВИРОБНИЦТВА В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

У статті розкрито основні положення суті соціоекономічної моделі розвитку сільського господарства і АПК. Визначено основні її складові. Обґрунтовано основні напрями її реалізації як основного чинника формування раціональної галузевої структури виробництва в сільськогосподарських підприємствах. Розроблено систему економічних індикаторів ступеня успішності реалізації соціоекономічної моделі розвитку АПК. Особлива увага звертається на вдосконалення організаційної структури сільського господарства, підвищення рівня грошових доходів міських та сільських домогосподарств, системний розвиток сільських територій.

The main principles of the development of socioeconomic model of agriculture and agribusiness are highlighted in the article. Its main components are determined. The main ways of its implementation as a major factor of formation of rational sectoral structure of production in agricultural enterprises are proved. The system of economic indicators of success realization of the development of socioeconomic model of AIC is developed. Special attention is paid to the improvement of the organizational structure of agriculture, income increasing of urban and rural households and systematic development of rural areas.

Ключові слова: сільське господарство, соціоекономічна модель, галузева структура виробництва.

Keywords: agriculture, socioeconomic model, the sectoral structure of production.

Постановка проблеми. Існуюча на теперішній час модель розвитку сільського господарства та АПК в нашій країні не відповідає потребам населення у продуктах харчування і не сприяє підвищенню конкурентоспроможності цього сектора економіки. Тому на порядок денний слід винести питання про її вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом опубліковано немало праць вітчизняних вчених, присвячених проблемі формування нової моделі розвитку сільського господарства і АПК. Ключовою серед них вважаємо розробку групи співробітників Інституту економіки та прогнозування НАН України [6]. У роботах Баланюка І.Ф. [1], Гошко Т.Д. [2], Сухолиткого М.В. [3], Талавирі В.П. [4], Ткачука В.І. [5] розкриті різноманітні аспекти окресленої проблеми. Однак поза їхньою увагою залишилися її регіональний аспект та методика оцінки ступеня успішності її вирішення.

Постановка завдання. Метою даної статті є конкретизація основних положень соціоекономічної моделі розвитку сільського господарства і АПК, розробка індикаторів, які дозволяють об'єктивно оцінити ступінь успішності процесу її реалізації.

Виклад основного матеріалу. Результати аналізу тенденцій в галузевій структурі виробництва в сільськогосподарських підприємствах свідчать про наявність у ній значних диспропорцій. Їх усунення, досягнення раціональних показників розвитку окремих галузей неможливі в межах існуючої моделі розвитку аграрного сектора на національному та регіональному рівнях. При збереженні сучасних соціально-економічних, правових, інституціональних, політичних умов розвитку АПК викривлена галузева структура виробництва буде самовідтворюватися до тих пір, поки не стане повним анахронізмом і не почне безпосередньо загрожувати національній, особливо продовольчій безпеці. Тим більше, не буде виконано чотири основних стратегічних цілі розвитку АПК, визначені Законом України «Про основні засади державної аграрної політики до 2015 року».

У той час, коли чиновники Міністерства сільського господарства і продовольства рапортують про все нові і нові досягнення у вітчизняному сільському господарстві, в наукових колах все сильніше звучать голоси щодо необхідності формування нової парадигми розвитку агропромислового комплексу. При цьому більшість дослідників наголошує на тому, що прогресивні зміни в розвитку АПК повинні мати системний характер і узгоджуватися з процесом удосконалення організаційно-економічного механізму функціонування народного господарства загалом. Група науковців Інституту економіки та прогнозування НАН України наголошує, що модернізація як напрям розвитку певної системи передбачає не тільки осучаснення різних її складових, але й їх внутрішню гармонізацію. У суспільно-виробничих системах (аграрний сектор слід розглядати саме як таку систему) адекватним є соціоекономічний підхід, який розглядає соціальний і економічний аспекти розвитку в нероздільній єдності. Соціоекономічна модернізація – це таке осучаснення, яке поряд з оновленням матеріально-речових елементів і розподільчих відносин, супроводжується реалізацією та нарощуванням творчого потенціалу кожної людини, формує її як особистість, завдяки чому збільшується результативність функціонування економіки. Всебічна модернізація аграрного сектора в її сучасному розумінні можлива саме на засадах соціоекономічного спрямування цього процесу [6, с. 43].

Ми цілком погоджуємося з ними в тому, що формування нової соціоекономічної моделі розвитку сільського господарства украї необхідне, а також поділяємо їх погляди на сутність цієї моделі. Водночас вважаємо за потрібне зазначити, що в науковій доповіді виділені не всі складові соціоекономічної моделі розвитку аграрного сектора економіки. Її успішна реалізація і формування нової галузевої структури виробництва в сільськогосподарських підприємствах неможливі в умовах високого рівня бідності міських та сільських жителів, оскільки значна частина результатів соціоекономічної модернізації сільського господарства – виробленої продукції – не знайде свого покупця. При недостатності грошових доходів населення сільськогосподарські підприємства будуть вимушені працювати на експорт і виробляти ті види продукції, які є в найбільшій мірі ліквідними на світовому агропродовольчому ринку. Крім того, основою соціоекономічної моделі в сучасних умовах може бути лише інноваційно-інвестиційний тип відтворення виробництва в сільському господарстві. Підтримання конкурентоспроможності вітчизняного АПК за умови екстенсивного ведення господарства є неможливим. Необхідною умовою реалізації соціоекономічної моделі є також розвиток сільських територій, зокрема покращення ситуації у сфері зайнятості сільського населення.

Як і будь-яка модель, соціоекономічна модель розвитку АПК не позбавлена недоліків. Вона не може відобразити всі складові, адже лише незначна їх частина є суттєвою на даний час. Однак вважаємо, що варто визначити основні параметри її реалізації в ключових складових. Найперше, на що хотілося б звернути увагу, – це необхідність зміни організаційної структури національного і регіональних АПК, яка повинна привести у відповідність цілі функціонування соціоекономічної моделі розвитку та галузеву структуру виробництва в сільськогосподарських підприємствах. Насамперед йдеться про розвиток фермерських господарств сімейного типу.

У 2011 р. у Львівській області функціонували 945 фермерських господарств, що на 32 господарства менше порівняно з 2007 р. Площа наданих їм у

користування сільськогосподарських угідь також скоротилася з 61,0 до 49,8 тис. га. Водночас середній розмір господарства збільшився з 53 до 58га. Вартість виробленої продукції сільського господарства в фермерських господарствах Львівської області в постійних цінах 2010 р. у 2011 р. склала 525,7 млн. грн., що склало 6,3 відсотка від загальної обсягу її виробництва в усіх категоріях господарств. При цьому площа посіву сільськогосподарських культур в фермерських господарствах у 2011 р. складала 8,6 відсотка від загальної площі в усіх категоріях господарств, а питома вага поголів'я великої рогатої худоби – 3,1%, свиней – 6,3 відсотків. Тому цей тип господарств не лише не має суттєвого впливу на формування продовольчої безпеки в регіоні і при збереженні існуючих тенденцій не може бути важливою складовою формування соціоекономічної моделі розвитку АПК.

Аргументами на користь необхідності переважаючого розвитку фермерських господарств порівняно з іншими організаційно-правовими формами сільськогосподарських підприємств можна висунути такі:

- цей тип господарств крім суто економіко-правових основ розвитку, має й інші основи, зокрема необхідність наявності сімейних традицій ведення господарства, передачу досвіду з покоління в покоління, що забезпечує вищий рівень стійкості порівняно з іншими типами сільськогосподарських підприємств;

- вітчизняний досвід розвитку великих сільськогосподарських підприємств в умовах командно-адміністративної системи показав, що вони украй важко адаптуються до вимог мінливих економічних умов свого розвитку та не забезпечують підвищення ефективності виробництва насамперед у зв'язку з низькою ефективністю найманої праці в сільському господарстві. Економічні показники сучасних великих підприємств у умовах ринкової економіки також свідчать про низький рівень їх організованості та виконання стратегічних цілей розвитку агропродовольчої сфери;

- посилення багатьох вчених на нестачу коштів для розвитку фермерських господарств не зовсім коректні, адже кошти для розвитку великих підприємств в сільському господарстві країни знаходяться;

- європейські країни і США обмежують рівень концентрації виробництва в аграрній сфері, хоча в інших галузях економіки він є високим. Вважається, що велика кількість відносно дрібних товаровиробників є більш стійкою системою порівняно з невеликою кількістю великих товаровиробників. Ця універсальна закономірність характерна і для нашої країни;

- відтворення руху масової підприємницької ініціативи серед сільського населення може стати запорукою гарантування продовольчої безпеки соціуму навіть за виникнення найскладніших соціально-економічних умов. Реалізуватися ці ініціативи можуть лише через масове поширення фермерського руху, і аж ніяк не через особисті селянські господарства чи наймані у великих сільськогосподарських підприємствах;

Вважаємо, що для реалізації соціоекономічної моделі розвитку регіонального АПК через розвиток фермерських господарств повинна бути розроблена спеціальна цільова програма розвитку скотарства. Для цього необхідним є розміщення 10 тис. голів великої рогатої худоби і організація близько 200 нових фермерських господарств щорічно (з розрахунку 50 голів корів на одне господарство). Площа використовуваних ними сільськогосподарських угідь також повинна зрости на 10 тис. га. Ця програма повинна бути розрахована на 5-річний процес реалізації, впродовж якого для розвитку фермерських господарств у регіоні слід придбати 50 тис. голів великої рогатої худоби, а чисельність фермерських господарств повинна зрости на одну тисячу, площа використовуваних ними сільськогосподарських угідь – на 50 тис. га.

Результатом таких процесів стане не лише нарощування питомої ваги фермерських господарств і зростання їх ролі у забезпеченні продовольчої безпеки регіону, але й докорінні зміни в техніко-технологічних та галузевих основах розвитку фермерського руху. Новостворені 1000 фермерських господарств інноваційного типу у Львівській області, спеціалізовані на виробництві продукції скотарства, повинні, на нашу думку, не лише докорінно змінити галузеву структуру виробництва в сільськогосподарських підприємствах, але й перетворитися в основний чинник реалізації соціоекономічної моделі розвитку АПК в регіоні. Це дозволило б не лише збільшити кількість фермерських господарств у регіоні, але й змінити існуючу парадигму розвитку АПК регіону, за якої основним чинником інноваційності стали б не великі сільськогосподарські підприємства корпоративного типу, а відносно невеликі фермерські господарства.

Якщо скористатися розрахунками, проведеними Гошко Т.Д. [2], згідно з якими для організації одного фермерського господарства на 50 корів потребує 1,5 млн. грн. інвестицій, то для реалізації такого сценарію розвитку сільського господарства необхідний обсяг інвестицій вкладає 1,5 млрд. грн. за п'ять років. Напевне беззаперечним можна вважати твердження, що таких коштів з державного бюджету ніколи не знайдеться. Однак основним джерелом такого обсягу інвестицій можуть стати кошти громадян України - трудових мігрантів за кордоном. Капітал вітчизняних олігархів став фінансовою основою розвитку агрохолдингових структур у сільському господарстві, які згодом стали основним полігоном впровадження інновацій в розвитку національного АПК. Однак ці підприємства не можуть стати базою для реалізації соціоекономічної моделі розвитку АПК. На порядок менший за розмірами капітал трудових мігрантів з України, на нашу думку, може стати основою для реалізації соціоекономічної моделі через розвиток невеликих за розмірами фермерських господарств.

Основна частина трудових мігрантів з України, у тому числі з досліджуваного регіону, працюють за кордоном 10-15 років. Їхня кількість складає приблизно 2 млн. осіб загалом по країні і 100 тис. осіб у Львівській області. Їхня діяльність дозволила підтримати життєздатність їхніх сімей, покращення житлових умов та отримання освіти наймолодшими членами родин. Однак підприємницький потенціал трудових мігрантів використовується украй незадовільно. Видається, що однією з найбільш насущних проблем економічної політики в нашій країні є вирішення проблеми не споживчого, а інвестиційного характеру використання коштів, нагромаджених трудовими мігрантами за кордоном.

Більша частина трудових мігрантів за кордоном у досліджуваному регіоні є колишніми сільськими жителями. Навіть, якщо представити собі, що їх стільки ж, як і міських жителів, то загальна їх чисельність перевищує 50 тис. осіб. При проведенні відповідної пропагандистської роботи та надання урядових гарантій, на нашу думку, серед означеної категорії мігрантів знайдеться одна тисяча родин, які погодяться і матимуть фахові підстави для повернення на батьківщину й організації власних фермерських господарств.

Багато країн світу які є постачальниками трудових мігрантів у більш розвинуті країни, розробляють різноманітні програми залучення їхніх коштів у розвиток національної економіки. Зокрема, використовуються такий спосіб, як долучення до здійсненого обсягу приватних інвестицій з боку трудових мігрантів аналогічного обсягу (нерідко удвічі, а то й утричі більшого) коштів з державного бюджету. Це означає, що доволі ефективними є державні програми, які передбачають, наприклад, що вкладення 100 тис. доларів США у розвиток фермерського господарства на батьківщині забезпечить сім'ї трудових мігрантів за кордоном додаткове поступлення 100 тис. доларів з державного бюджету на безповоротній основі.

Якщо керуватися таким підходом, організація нових тисячі фермерських господарств визначеного типу спеціалізації у Львівській області у фінансовому відношенні означає пошук приблизно 100 млн. доларів з державного бюджету і 100 млн. доларів залучених коштів трудових мігрантів. Рано чи пізно уряд буде змушений вирішувати означену проблему. Такі проблеми завжди краще вирішувати з залученням коштів приватних осіб, а не лише за рахунок коштів державного бюджету.

Розпочавши реалізацію відповідної програми у 2014 р., через п'ять років вдалося б збільшити чисельність поголів'я корів у фермерських господарствах на 100 тис. голів (з урахуванням забезпечення ефективності процесу відтворення поголів'я). Фермерські господарства до 2020 р. стали б основними виробниками молока та яловичини в регіоні.

Формування соціоекономічної моделі розвитку АПК можливе лише на інноваційно-інвестиційній основі. На даний час така основа досягнута у значній частині крупних сільськогосподарських підприємств, агрохолдингов. Тому нові фермерські господарства повинні організовуватися за умови комплексного використання досягнень вітчизняної та зарубіжної науки і техніки. Державі слід підтримувати лише ті бізнес-проекти зі створення таких господарств, які спрямовані на застосування сучасних технологій виробництва продукції рослинництва і тваринництва, підвищення врожайності сільськогосподарських культур, продуктивності тварин, продуктивності праці та скорочення виробничих витрат на одиницю продукції.

Реалізація соціоекономічної моделі розвитку АПК на інноваційно-інвестиційній основі забезпечила б зростання рівня конкурентоспроможності цього сектора вітчизняної економіки, підвищення якості продуктів харчування та їх відносного здешевлення, зростання рівня цінової доступності, формування сприятливої галузевої структури виробництва в сільськогосподарських підприємствах.

Надзвичайно важливою передумовою її реалізації є сталий розвиток сільських територій. Слід зазначити, що моделі сталого розвитку сільських територій та соціоекономічного розвитку АПК взаємно доповнюють одна одну. Їх послідовна реалізація в майбутньому засвідчувала б не тільки зміни в соціально-економічній політиці держави, але й стала б ознакою демократизації всього суспільного життя у країні. Невеликі фермерські господарства сімейного типу стали б активними суб'єктами реалізації обох моделей і стали б основою активізації життя сільських громад, їхньої активності у відстоюванні власних соціально-економічних інтересів. При цьому галузева структура виробництва в сільськогосподарських підприємствах була б орієнтована на вітчизняних споживачів.

Неодмінною умовою формування соціоекономічної моделі розвитку АПК є значне зростання грошових доходів населення. Зусилля органів державного управління повинні спрямовуватися не тільки на розширення фінансових можливостей міського населення. Сільські жителі також повинні перетворитися в платоспроможних покупців, зокрема продовольчих товарів. Їхня платоспроможність повинна забезпечувати формування рекомендованих дієтологами обсягу і структури харчування, адже в кінцевому рахунку саме вони визначають галузеву структуру виробництва в сільському господарстві, зокрема галузеву структуру виробництва в сільськогосподарських підприємствах.

Ні в одній з розвинутих країн світу питома вага грошових витрат населення на придбання продовольчих товарів не перевищує 30 відсотків загального обсягу грошових витрат. У нашій країні у 2010 р. цей показник склав 52,0 відсотків, а в досліджуваному регіоні – 60,0 відсотків. При такій напруженості бюджетів домогосподарств мають у край обмежені можливості для регулювання структури споживання продовольчих товарів. Економічна поведінка домогосподарств спрямована на підтримання найдешевшого харчового раціону, в якому занадто низька питома вага продуктів тваринного походження, насамперед м'яса і м'ясопродуктів.

У 2010 р. грошові доходи понад 1920 грн. на одну особу в місяць у Львівській області мали лише 5,6 відсотків від загальної кількості домогосподарств. Показник понад 3000 грн., при досягненні якого можливе забезпечення раціональної структури харчування, мали, напевне, не більше 2,0 відсотків домогосподарств. Завдання уряду полягає в тому, щоб засобами соціально-економічної політики довести питому вагу таких домогосподарств хоча б до 25-30 відсотків. Лише в такому разі домогосподарства зможуть сформувати раціональну структуру харчування, яка є основою для формування раціональної галузевої структури виробництва в сільськогосподарських підприємствах. Як у сфері підприємництва потрібна певна критична питома вага підприємств для реалізації інноваційно-інвестиційної моделі розвитку, так само у сфері домогосподарств потрібно є певна їх критична питома вага для формування раціональної з точки зору сучасної науки і споживчих традицій структури харчування.

Вважаємо, що в сучасних умовах доцільним є піднесення соціоекономічної моделі розвитку АПК, однією з важливих складових якої є формування раціональної галузевої структури виробництва в сільськогосподарських підприємствах, до рівня пріоритетних завдань реалізації економічної, зокрема аграрної політики держави, рівень виконання якої повинен контролюватися за допомогою певної системи індикаторів, кількість яких, на нашу думку, повинна бути якомога меншою. У табл. 1 наведено відповідні показники, величина яких випливає з проведених нами досліджень.

Таблиця 1.
Індикатори успішності реалізації соціоекономічної моделі розвитку АПК та формування раціональної структури виробництва в сільськогосподарських підприємствах

Показник	Бажаний показник	Досягнутий рівень у Львівській області, 2011 р.
Питома вага грошових витрат на придбання продовольчих товарів у структурі загальних грошових витрат, %	30,0	60,0
Питома вага продукції фермерських господарств у структурі валової продукції сільського господарства у всіх категоріях господарств, %	30,0	4,0
Питома вага продукції сільського господарства, виробленої на інноваційно-інвестиційній основі, %	30,0	5,0
Споживання м'яса і м'ясопродуктів з розрахунку на одну особу за рік, кг	80,0	45,4
Рівень самозабезпечення продовольчими товарами вітчизняного виробництва, %	95,0	90,8

До сьогоднішнього дня основним оціночним індикатором успішності діяльності органів управління АПК у країні є обсяг і темпи зростання виробленої валової продукції сільського господарства. Навіть коли ці показники покращилися не за рахунок підвищення ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств, на розвиток яких органи управління АПК мають певні важелі впливу, а за рахунок нарощування обсягів виробництва в господарствах населення (оцінка результатів діяльності яких має доволі наближений характер), загальна оцінка результатів їх діяльності є високою. Визначена нами система індикаторів успішності реалізації соціоекономічної моделі розвитку АПК, на нашу думку, забезпечує достовірну оцінку ефективності діяльності органів управління даним сектором економіки на національному та на регіональному рівнях.

Висновки. Серед п'яти означених індикаторів немає важливіших і менш важливих. Їхня цінність полягає в тому, що вони представляють собою систему показників. Слід зазначити, що показник питомої ваги грошових витрат домогосподарств на придбання продовольчих товарів у структурі загальних грошових витрат залежить не лише від обсягу і структури споживання продовольства в домогосподарствах у натурі, але й від рівня цін на продовольчі товари.

Показник питомої ваги продукції сільського господарства, виробленої на інноваційно-інвестиційній основі, повинен відображати питому вагу того обсягу продукції сільського господарства, який вироблений з досягненням певних порогових показників урожайності сільськогосподарських культур та продуктивності тварин, які можуть бути досягнутими лише на інноваційно-інвестиційній основі. Це, наприклад, досягнення урожайності зернових та зернобобових культур понад 50 ц/га, середньорічного надою молока від корови – 5000 кг тощо. Використання наведених індикаторів для оцінки діяльності органів управління АПК, на нашу думку, забезпечить об'єктивний характер даної оцінки. Як побічний ефект воно свідчатиме про успішність їхніх дій щодо раціоналізації галузевої структури виробництва в сільськогосподарських підприємствах.

Література:

1. Баланюк І.Ф. Галузева структура виробництва в сільськогосподарських підприємствах: монографія / І.Ф.Баланюк, О.І.Жук. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника, 2011. – 184 с.
2. Гошко Т.Д. Формування персоналу сільськогосподарських підприємств в умовах інтенсивної трудової міграції сільського населення. Автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. екон. наук. – Львів, 2006.
3. Сухолиткий М.В. Сучасні тенденції у формуванні галузевої структури сільського господарства// Економіка АПК. – 2010. – №7. – С.31-36.
4. Талавіря М.П. Організаційно-економічний механізм державної підтримки розвитку сільських територій/ М.П.Талавіря. – К.: Вид-во НАУ, 2008. – 384 с.
5. Ткачук В.І. Диверсифікація аграрного підприємництва: монографія / В.І.Ткачук. – Житомир: ЖНАЕУ, 2011. – 268 с.
6. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація : наук. доп. / [О.М.Бородіна, В.М.Гесць, А.О.Гуторов та ін.]; за ред. В.М.Гейця, О.М.Бородіної, І.В.Прокопи ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2012. – 56 с.

Стаття надійшла до редакції 24.01.2013 р.

